

Socialna enciklika papeža Benedikta XVI.**

Kmalu po izidu socialne enciklike "Caritas in veritate" bi želel osvetliti ključne točke te okrožnice. Prva reakcija medijev in javnosti je bila razdeljena. In medtem ko je bilo v prvih izjavah govora o "žaloigri" ali o "katoliškem samogovoru", so kmalu sledile tudi drugačne reakcije. Recepcija pa je daleč presežala okvire katoliške Cerkve. Na encikliko so reagirali tako znanstveniki iz različnih strok kot tudi predstavniki politike, gospodarstva in medijev.

Zadovoljujoče je, če lahko enciklika nudi možnost za kontroverzne diskusije. Prav tako je primerno, da pozdravimo [papežev] odločitev, da enciklika ne podaja dokončnih odgovorov na zastavljena vprašanja, ampak služi kot delovni nalog za politiko, gospodarstvo in znanost. Izid socialne okrožnice nam nudi priložnost, da ponovno in z večjo jakostjo preusmerimo pozornost na socialni nauk katoliške Cerkve. To priložnost moramo kot Cerkev izkoristiti na različnih področjih, pa naj izobraževanje odraslih, delovanje medijev, v šoli ali v župnijah, združenjih in prav tako v duhovnih gibanjih.

Enciklika naredi velik tematski lok, od temeljnih izhodišč vse tja do posameznih tem, od konkretnih predlogov do prispevkov za diskusijo. Nekateri bralci bodo v njej iskali nekaj, česar ne bodo našli, in nekateri bralci bodo z najdenim nezadovoljni. Temu se ne more izogniti niti tako obsežen dokument. Prepričan pa sem, da nudi socialna enciklika bistvene napotke za obči in posamičen razvoj katoliškega socialnega nauka.

1. Teološki in filozofski temelj

Papež Benedikt XVI. se še posebej ukvarja s teološkimi in filozofskimi temelji socialnega nauka. Izhodišče je ljubezen. Morda tematika ljubezni za nekatere ni neposredno povezana s socialnim naukom, v nasprotju s papeževimi stališči, saj postavi besedo "caritas" celo na začetek besedila in jo s tem spremeni v neke vrste lajtmotiv.

Skladno s svojo okrožnico "*Deus caritas est*" tudi na tem mestu poudari, da beseda ljubezen ni mišljena kot romantično občutenje, temveč kot temeljno prepričanje, kot hkratno spoznanje in izkustvo, da je temelj našega življenja stvariteljska ljubezen, ki jo imenujem Bog. To izhodišče velja za vse ljudi, in to brez razlikovanja. Iz tega sledi načelo, da velja za drugega, da mora živeti, in ne zgolj, da lahko živi, in da smo vsi člani ene človeške družine. Ta uvid je lahko temeljen in dolgotrajen samo, če izhajamo iz človeške bogopodobnosti, torej iz Božje ljubezni, ki slehernemu človeku govori: Ti moraš živeti!

Takšna ideja, ki se nanaša na prav vse ljudi, ne glede na to, ali so krščeni, verujoči ali neverujoči, v povezavi z izjavo, da vsi pripadamo eni in isti človeški družini, ni sama po sebi umevna. Temelji na bogopodobnosti vsega človeškega rodu, torej na specifični bibličnega razodetja. Zato ni odveč, če opominjamo, da gre za temeljno misel katoliškega socialnega nauka. V resnici pomeni ljubezen na tem mestu: načelno priznanje drugega, ker je človek in ker smo spoznali Boga, ki je ustvaril slehernega človeka po svoji podobi ter ga naredil za svojega sogovornika.

V povezavi z "*Populorum progressio*" se papež tudi sprašuje, kako doseči bratstvo, saj postavi pomanjkanje prav tega. Seveda lahko govorimo o bratstvu ali o strukturah solidarnosti, da izberemo politični jezik. Toda kako lahko pospešimo bratstvo ali še bolje, sorodstvo? Zagotovo je potrebno premišljevati o institucijah, kot to počne papež na drugih mestih. Benedikt XVI. naredi jasno analizo:

"Družba, ki je vse bolj globalizirana, nas napravi za sosede, ne pa za sorodnike." (Civ 19.) Volja, da postane ena človeška družina normativni program, ima drug izvor. Njena moč tiči v ljubezni, v karitas. Zato se je odločil za naslov "*Caritas in veritate*", da s tem podčrta misel, da lahko socialne težave rešimo bolj človeško in pravično samo, če sledimo načelu ljubezni. "Ljubezen je glavna pot socialnega

Petra Hulicius-Mack: Blagoslov nad kruhom

nauka Cerkve.” (Civ 2.) “Zgradba iz odprtih stavkov”, kot so nekoč imenovali katoliški socialni nauk, je tukaj postavljena v popolnoma nov koordinatni sistem [...] Socialna pravičnost je pomembna in papež to tudi poudari. Načelo pravičnost, kot velika in vodilna ideja ne izgubi pomena in položaja. Toda jasno je poudarjeno, da je posledica pravičnost ljubezen in priznanje brezpogojne enakosti ljudi, ker vsi živimo v horizontu Božje ljubezni.

Svet, ki misli zgolj z interesi in mnenji, predsodki in merjenjem moči, ne bo zmozel vzpostaviti prostor, v katerem bo človek postavljen v središče. Vsekakor predstavlja lasten interes ter iskanje svojih koristi pomemben dejavnik, zato katoliški socialni nauk ne zanika dejstva, da ljudje delujejo iz lastne koristi in potrebujejo zunanje dražljaje. A vendar nismo le lutke, ki potrebujejo dražljaj, da naredijo nekaj dobrega. Prav ta podoba človeka je pripomogla k ekonomizaciji vseh področij življenja, ki se je zadnja leta na številne načine razpasla kot radikalna ideologija primitivnega kapitalizma in ki je eden ključnih krivcev za sedanjo krizo.

Orientacije po “ljubezni v resnico” ne gre razumeti ekskluzivno, četudi je razodetje tega Boga ljubezen, ki razširi horizont kristjanom in se lahko posreduje vsem ljudem, ki so blage volje. Papež Benedikt XVI. je vseskozi pripravljen na sodelovanju z drugimi religijami in svetovnimi nazori, če pripoznajo temeljno odprtost med vero in razumom. Na tem mestu pa že stoji vprašanje resnice, ki je vsekakor zelo kompleksno filozofsko vprašanje in je tukaj lahko samo nakazano. Da lahko človeške pravice in človekovo dostojanstvo mislimo globalno, je odvisno od možnosti, da v razumu prepoznamo tisto, kar vsakega zavezuje normativno in ne ustreza zgolj posameznim interesom in je zato nujna predpostavka. Sveti oče povezuje nujnost mišljenja, ki temelji na naravnem pravu, da lahko dosežemo skupen etos za vso človeštvo.

Če kakorkoli želimo razmišljati in utemeljiti tak skupni etos - in prav to so na neki način človeške pravice - potem morajo religije k temu prispevati in prav one so tiste, ki lahko prispevajo, če povežejo vero in razum. Religija, ki ne premore refleksivne povezave med vero in razumom, tak je moj sklep, ne more prispevati k izgradnji takšnega skupnega etosa in iz njega izhajajočih institucij. Nujnost naravnopravnega mišljenja, ali bolje, zaupanje, da so ljudje dovolj razumni, da se lahko odločijo za dobro in da zavržejo zlo, je stališče, ki ga katoliška Cerkve od nekdaj močno zagovarja in zaenkrat ne vidim druge alternative.

2. V tradiciji

Papež Benedikt XIV. trka na vrata obsežne tradicije socialnega nauka: to se razume. Prva točka je enciklika “*Populorum progressio*” papeža Pavla VI. iz leta 1967. Časopis Frankfurter Allgemeine je takrat zapisal, da je v Cerkve vdrl kanček marksizma. Že takrat so obstajale kritične recenzije okrožnic.

“*Populorum progressio*” je nastal v kontekstu propadanja kolonializma ter začetku razvoja iz 70-ih in 80-ih let, v kontekstu poglobljenega razumevanja vloge Združenih narodov ter v kontekstu začetka sistematične razvojne pomoči nasploh. “*Populorum progressio*” želi na to odgovoriti in iznajde izraz in pojem razvoja. Razvoj je novo ime za mir in tako se celo glasi eden od naslovov (prim. PP 76).

Pavel VI. in Benedikt XVI. jasno poudarita: razvoj je pozitiven pojem. Papeža trdita, da verjameta, da obstaja razvoj na boljše tudi v človeškem ravnanju. Razvoj izvira iz dinamičnega pogleda na svet, namreč iz predstave, da svet ni statičen, ampak da se razvija, da obstajata zgodovina in napredek v pozitivnem pomenu. Tema enciklike “*Populorum progressio*” je celosten napredek, ki je zoperstavljen tehničnemu in materialnemu napredku, ki človeka v bistvu ne upošteva in zato

ne more privesti do ciljev, ki so nujni za pravi človeški napredek. Na II. vatikanskem koncilu je bilo rečeno, da se Cerkev razume kot znamenje in branik, lahko bi tudi rekli kot protektor transcendence človeške osebe (prim. GS 76). To je ključna izjava. In tako, kot je to bilo v primeru "*Populorum progressio*", postavi "*Caritas in Veritate*" celosten napredek človeštva za nalogo socialnega označila in delovanja Cerkve.

Sveti Oče nas napoti tudi na encikliko Janeza Pavla II. "*Sollicitudo rei socialis*", ki je izšla 20 let za "*Populorum progressio*". Tudi ta enciklika ni naletela samo na pozitivne odzive, saj je preveč temeljila na nasprotju med zahodom in vzhodom, torej med kapitalizmom in marksizmom. Nekateri so Janezu Pavlu II. očitali ekvidistanco do marksizma in kapitalizma, toda Janez Pavel II. je že takrat želel opozoriti na podivjani kapitalizem, ki je v svojem temelju materializem.

Resničen, celovit napredek narodov je možen samo, če sprejmemo človeka v njegovi celovitosti in se ne omejimo zgolj na njegove materialne potrebe. Tako Pavel VI. kot Janez Pavel II. in Benedikt XVI. so opozorili, da je goli tehnični pojem napredka oblika materializma, ki na dolgi rok niti ekonomsko ne omogoči, da bi bili vsi, še predvsem revni, deležni tega napredka.

Tako kot so njegovi predniki tudi Benedikt XVI. obsoja ideologije, ki pospešujejo prikrajšano obliko materialističnega napredka človeštva, pa naj gre za ideale trga ali za socialistične ideologije. Poudarjajo pozitivni pomen besede razvoj za človeštvo, saj pomeni zaupanje v človeka in njegovo zmožnost, da se svobodno in odgovorno odloči za iskanje dobrega in ga korak za korakom dosega. Ta temeljna drža, da je zgradba sveta dar in naloga za človeka in da globalizacija ni poguba, temveč naloga, ki jo moramo sprejeti, prežema celotno encikliko. To pa v samem jedru ustreza osnovnemu tonu katoliškega social-

nega nauka, ki izhaja iz pozitivne podobe človeka in ki zaupa v človeka in njegove zmožnosti, saj je tudi Bog to zaupanje v teku zgodovine večkrat pokazal.

Zato pa papež vključi tudi druge izjave Pavla VI., ki podpirajo takšno celovito podobo človeka. Nekatere je mogoče presenetilo ali so bili celo zgroženi, da poseže tudi po "*Humanae vitae*" in jasno zapiše, da ima tudi ta okrožnica pomembno mesto v celotni misli Pavla VI., namreč prav z vidika pozitivnega pogleda na življenje. To perspektivo lahko vidimo tudi pri Janezu Pavlu II.

Da lahko dosežemo celovit razvoj človeka in družbe, moramo izhajati iz temeljne predpostavke celovitega in pozitivnega pogleda na človeško življenje v vsej njegovih razsežnostih ter človekovega daru, da je soudeležen pri stvarjenju, ki ga tudi sooblikuje. Če ljudi ne vzgajamo v strahospoštovanju do življenja, kako lahko pričakujemo, da bodo imeli strahospoštovanje do stvarstva ali do drugega? Kako naj raste čut za vse človeštvo, tudi za generacije, ki še prihajajo, če pa niti sami ne zmoremo vzgojiti naših potomcev, da bodo imeli strahospoštovanje do človeškega življenja, do bolnega življenja, do nerojenega življenja, do hendikepiranega življenja? Ne zdi se mi, da bi bila ta povezava stranpot, ampak menim, da je celo nujna povezava. Vendar se lahko tudi o tem debatira. Samo tam, kjer obstaja pozitivna drža do človeškega življenja, se lahko mobilizirajo sile, ki služijo človeku in njegovemu življenju.

Na tem mestu bi želel povedati nekaj o razmerju med institucionalno etiko in krepostno etiko. Papež ne trdi, da ne potrebujemo institucij ali da te ne premorejo etične kvalitete. Hkrati ter vedno znova poudarja, da imajo viri morale - skupaj s predsednikom Zvezne republike Nemčije lahko rečemo, da je to zavest: to se ne dela! - pomen za vsakega akterja, tudi pri dogajanju na področju gospodarstva. Ne obstaja prostor človeškega delovanja, ki

bi bil izvzet iz moralnega. Demokracija in socialna tržna ekonomija potrebuje ta krepost, ne pa samo institucij [...].

3. Nova "humanistična sinteza"

Vpričo dramatične krize, v kateri se nahajamo, zahteva papež novo mišljenje in se navezuje na zahteve Janez Pavla II. ob padcu komunizma, da imamo sedaj priložnost, da pričnemo z novim mišljenjem, za novo "humanistično sintezo" (prim CiV 21). Kaj je s tem mislil? Papež ne zanika, da so nekateri narodi v teku zadnjih desetletji dosegli veliko blaginjo. Izpostavlja pa nova trenja, tako znotraj razvitih kot tudi nerazvitih držav, nove oblike revščine, izključevanja ter večjo neenakost. Ta trenja se lahko v okviru sedanjih finančnih in gospodarskih kriz še povečajo. Če tega aktualnega izziva ne razumemo kot pouk in priložnost, potem nismo razbrali znamenj časa. Papež meni, da lahko socialni nauk Cerkve pomaga razumu, da pospeši ta učni proces.

Papež vidi velik izziv - in tukaj se nanaša na "*Centesimus annus*" - v novi povezanosti in novih globalnih določitvah vlog države, trga in civilne družbe. To pa je v resnici tema, ki odloča o prihodnosti socialne tržne ekonomije pri nas in v svetu. Sicer besedna zveza "socialna tržna ekonomija" ni izpuščena; prav tako kot ni bila izpuščena v "*Centesimus annus*", a vendar papež misli v okviru svetovne Cerkve in zato ne prevzame nemške besede. Besedo "socialna tržna ekonomija" nakaže s povezavo med državo, trgom in civilno družbo ter s programom nove "humanistične sinteze". Zagotovo gre za preobrat, spremembo, ki želi izničiti dominantno "logiko trga," ki bo ponovno uravnovesila državo, trg, družbo in posameznika. Ob vsem tem pa mora ostati nekaj jasno: v središču stoji človek!

V skladu s tradicijo socialnega nauka Cerkve zahteva papež subsidiarno razdelitev različnih odgovornosti na svetovni ravni. Na

tem mestu meri okrožnica na aktualno debato, kaj je država, na čem temelji, kako naj razumemo suverenost, kje so njene meje. Zelo jasno je rečeno, da te debate ne smemo zvesti na temeljno bipolarnost država - trg, ampak da k temu nujno sodijo družbene, kulturne in religiozne vezi. To velja tudi na svetovni ravni [...].

V tem kontekstu je torej zasidrana debata o "svetovni avtoriteti", ki se je dotika papež v tej okrožnici. To pa je stara tema socialnega nauka, ki jo lahko zasledimo že pri Janezu XXIII. Tukaj ni toliko v ospredju ideja svetovne države, temveč predvsem ideja "svetovnega vladanja" za subsidiarne institucije, ki omogočajo neke vrste sovisje med državo, trgom in civilno družbo.

4. Cilj gospodarstva

Okrožnica se tudi dotakne debate o cilju gospodarstva. Papež izrecno odkloni orientacijo po modelu "shareholder - value" (cilj podjetja je doseči čim višjo vrednost svojih delnic, op. prev.) in trdi, da bi morala podjetja upoštevati tudi upravičene interese drugih, celo onstran pravno zavezujočih dolžnosti. Lahko bi trdili, da gre za to, kar stroka imenuje "stakeholder model" (kombinirani model vrednosti podjetja, kjer se gleda tudi na finančno poslovanje, koristnost za družbo ter zadovoljnost uslužbencev, op. prev.)

Okrožnica pa pusti bolj odprto primerjavo različnih oblik podjetja, npr. razliko med profitnimi in neprofitnimi pravnimi osebami. A zakaj ne bi obče koristnim podjetjem pripadal del gospodarske prihodnosti? Ni nujno, da prav vse podvržemo gospodarski logiki pridobivanja. Tako si katoliški socialni nauk že dolgo zastavlja vprašanje: obstajajo podjetni modeli (podjetno ustavni model, model družbene lastnine), ki bolje premostijo nasprotje med kapitalom in delom kot dosedanji? In prav sedanja kriza nam dovoli, da ta problem vidimo še bolj jasno.

Papež ne trdi, da je usmerjenost v dobiček moralno negativna. Istočasno pa se zastavi vprašanje, ali obstajajo tudi drugi podjetniški cilji. Tudi sam menim, da je ta točka napotek za razprave v katoliškem socialnem nauku. Zadnjih dvajset let je bilo vse preveč "omejitev mišljenja", saj je na dobiček naravnana tržna logika, ki se je odražala v politiki, zatrla sleherne alternative, četudi so bile tržno naravnane. Papež to pokaže na primeru mikrofinanc (majhna kratkoročna brezobrestna posojila, op. prev.) - ki so jih sprva zasmejovali - ki so se izkazale kot učinkovita sredstva v revnih državah.

Nadaljnji razvoj tržnega gospodarstva ter preoblikovanje države, trga in civilne družbe predstavljata ključne izzive 21. stoletja. Ločitev institucij in vrlinske etike ne sme razdvojiti človeka. Potrebna bodo pravila in omejitve. Stiki in interakcija med ljudmi, ki se dogaja na trgih, so človeški odnosi, ki jih ne smemo reducirati na tehnične interakcije in sisteme dražljajev. Država, trg in civilna družba ter posamezni akterji so med seboj povezani. Potreben bo nadaljnji premislek o prostoru pravil in moralnih impulzov. Prav zaradi tega papež poudarja ključni pomen razvojnega sodelovanja, ki ni podrejeno samo dobičku, ampak se ravna po načelu pomoči, kar sicer ne pomeni, da je lasten interes na dolgi rok izključen, nikakor pa ni cilj doseči samo kratkoročen dobiček. Brez takšnega trajnega obnašanja, ki se orientira po vrednotah, je nemogoče izoblikovati človeško družino ter globalizacijo [...].

Benedikt XVI. govori o načelu zastojskosti. "Gratitutia": kako naj to prevedemo? Po mojem mnenju je prevod zastojskost neustrezen. "Gratitutia" je v bistvu načelo daru, milosti. Enciklika nam med drugim zada prav nalogo, da razvijemo to misel in jo oblikujemo v nekaj, kar bi se lahko imenovalo "teologija gratitutie" in bi bilo koristno za katoliški socialni nauk. Saj namreč omo-

goča sleherno sobivanje - potemtakem tudi na globalni ravni - ne samo tisto, kar smo si dolžni in lahko s pomočjo prava izterjamo, ampak predvsem tisto, kar smo si podarili.

5. Aktualna posamezna vprašanja

Razume se, da papež izpostavi vrsto posameznih tem, ki pa jih vsakokrat poveže s temeljno idejo izgradnje družine človeštva. Jasnó je povedano, da bo možna rešitev teh posameznih problemov samo, če lahko človeštvo tudi strukturno deluje na podlagi zavezujoče svetovne avtoritete in številnih istočasnih moralnih impulzov, ki izvirajo od posameznih oseb, predvsem pa od religioznih skupnosti.

Na tej točki se papež ustavi pri problematiki svetovne populacije ter nastopi proti metodam, ki so naravnane proti življenju. Poudari dolžnost do stvarstva ter dolžnost, da razumemo zemljo kot dar in nalogo od Boga, ki je ne smemo tako izropati, da oškodujemo prihodnje generacije. Papež Benedikt XVI. ponovi misel Janez Pavla II. o "človeški ekologiji" (prim CA 38). Kaj je to? Povedano s preprostimi besedami: če ne dojemamo človeka in človeškega življenja od začetka do konca kot nekaj dragocenega in svetega, potem se slabi impulz, da bi ohranili stvarstvo, ki predstavlja življenjsko okolje človeka. Humana ekologija je temelj celotne okoljevarstvene ekologije. V ta kontekst je potrebno postaviti opozorila o problematiki hrane, energije in klimatskih sprememb.

Prav tako okrožnica polemizira z nevarnostmi mednarodnega turizma, problemi migracije, obnovitvijo finančnih struktur ter odgovornosti potrošnikov in zvez potrošnikov. Sicer delujejo te teme, ena ob drugi, kot da so bile nametane na kup, pa je pohvale vredno prav to, da se okrožnica ne drži partikularnih omejitev posamezne države, ampak je bila napisana z mislijo na svetovno recepcijo in debato.

Za Benedikta XVI. je jasno: "Celosten na-predek narodov in mednarodno sodelovanje terjata, da se vzpostavi nadrejen red subsidiarne narave in da se končno uresniči tisto, kar je bilo zapisano v statutu Združenih narodov, da se vzpostavi moralnemu redu ustrezen socialni red kot tudi tista vez med moralnim in socialnim področjem, med politiko in gospodarstvom ter civilnim področjem." (CiV 67.) O tem bo v prihodnje treba debatirati.

To pa izraža desetletja obstoječo zahtevo socialnega nauka. Ta splošna zahteva, v povezavi s posameznimi temami, se dotika pomembnih in občutljivih tem, ki so del aktualne politične agende, tako na državni kot evropski ravni ali celo ravni G8 ali G20. Vendar ne smemo izgubiti pogleda demokratične legitimacije, kadar razmišljamo o strukturah globalne vlade. Zato se pot od G8 k G20 ne sme pričeti s slabljenjem naravnosti na svobodo in človekove pravice.

Za zaključek pa se papež ustavi ob tehnološkem imperativu: "To, kar je tehnično možno, naj bo narejeno." Z drugimi besedami: ne reducirajte problemov na tehnične probleme! Ne govorite samo o moči tehnike in institucij, ampak mislite na to, da so to najprej moralni problemi. "Ne obstaja popolnega napredka in ni univerzalne skupne blaginje, brez duhovne in moralne dobrobiti ljudi, ki jih dojemamo kot celoto telesa in duše" (CiV 76.) Prav na to izjavo iz okrožnice se je dobro nasloniti.

Tako za Benedikta XVI. kot prej že za Janez Pavla II. evangelij ne predstavlja "duhovnega dodatka", ampak skok v kvaliteti. Evangelij je v pravem pomenu besede "razsvetljenje." Oznanilo evangelija zahteva celovit na-predek človeka in človeštva, vera je luč razuma. Oznanilo evangelija in vere je omogočilo kulturni, ekonomski, družbeni "skok v kvalite-

ti". Zato je pomembno, da se evangelij posod oznani z besedo in dejanjem ter da je cerkveni socialni nauk del tega oznanila.

6. Vzpodbudno znamenje in pričevanje

Socialna okrožnica "*Caritas in veritate*" stoji v vrsti velike tradicije socialnih okrožnic. Podarja globalne izzive v času gospodarske in finančne krize ter podčrta moralni pomen krize, ne da bi pozabila omeniti nujne institucionalne in globalne spremembe.

Okrožnica ni znanstveno delo, vsekakor pa mora ustrezati znanstvenim zahtevam. Okrožnica je učiteljsko zavezujoča smernica za ustvarjanje in oblikovanje družbe, gospodarstva in politike, še posebej za nas katoličane. Ne podaja političnega programa, ampak želi z napotki usmerjati in voditi naše premišljevanje in ravnanje.

Okrožnica je temeljito spodbudna beseda, ki se orientira po pozitivnih lastnostih človeka in ne po njegovih primanjkljajih. Človek je najpomembnejši "resor", tako pravi papež (CiV 58). S tem se vzpostavi vzpodbudna podoba človeka. Tako je okrožnica kot moralni poziv in apel, da priključimo pozitivne lastnosti človeka, presežemo omejitve mišljenja in oblikujemo globalizacijo z odgovorno svobodo. Takšen poziv pride v naših časih še kako prav.

Prevedel: Jani Šumak

* Reinhard Marx (*1953) je münchenski in freisinski nadškof, ki ga širša javnost pozna predvsem po njegovo nedavno objavljeni knjigi, *Das Kapital*, kjer polemizira s trenutnimi ekonomskimi usmeritvami ter razvija katoliški socialni nauk, ki nudi možne alternative.

** Reinhard Marx, *Die Sozialenzyklika Papst Benedikts XVI.*, v: *Zur Debatte*, št. 6/2009, str. 18-21.